

HOFFMANN ZSUZSANNA

Seneca az öngyilkosságról

Lucius Annaeus Seneca (Kr. e. 4 – Kr. u. 65) a császárkor első századának nagyhatású író-filozófusa, Nero császár nevelője. Több műfajban is alkotott, legmélyebb elkötelezettséget azonban a filozófia iránt érzett, amint ezt írásai is tükrözik. A filozófiai irányzatok közül a sztoicizmus állt hozzá legközelebb,¹ mivel ennek erkölcsstanát tartotta leginkább összegezyeztethetőnek az ősi római morállal. Hite szerint a bölcsélet segítségével lehetséges az igazság megtalálása, amely viszont a helyes életvitel kialakításának elengedhetetlen feltétele. Felfogása szerint a legfontosabb az, hogy az ember életében az elvek és a beszéd, a tettek és a szavak között összhang legyen.²

Méltán tartjuk a legnagyobb hatású, legművészebb prózai alkotásának az *Epistulae morales* (Erkölcsei levelek) címet viselő levélgyűjteményét. Ennek címzettje egy barátja, Lucilius, aki Campaniában, Nápolyban vagy Pompejiben született,³ és a levelek megírása idején Szicília *procurator*a volt. A címzett maga is vonzódott a tudományokhoz, különösen a filozófia és a földrajz érdekelte.

Seneca levelei különleges műfajt képviselnek. Ellentétben például Cicero levelezésével – amelyek barátokhoz, családtagokhoz szóltak, és valóban missilis levelek –, Seneca hasonló jellegű írásai általános érvényűek, témaválasztásuk örök aktualitást biztosít nekik, vagyis mindenkire szólnak. Valamennyi kor számára hordoznak időszzerű mondanivalót, legyen szó akár tudományról, természetéről, erkölcsekről, avagy a címben is jelzett öngyilkosságról.

Seneca a tudományok iránti elkötelezettsége mellett aktív közéleti pályafutással is dicsekedhet. Első tisztsége a *quaestorság* (Kr. u. 31-ben), majd 41-49 között Korzika szigetén tartózkodott száműzöttként. Claudius császár felesége – a hírhedt Messalina – ugyanis bevádolta Germanicus lányával, Iulia Livillával folytatott erkölcstelten viszonya miatt, ezért távoznia kellett Rómából.⁴ A száműzetésből Claudius második felesége, Agrippina közbenjárására térhetett vissza 49-ben, ugyanakkor rábízták az akkor tizenegy éves Nero nevelését, majd 50-ben elnyerte a *praetori* tisztséget is.⁵ Aktív közéleti szerepet vállalt a fiatal uralkodó

¹ Seneca mesterei a filozófus Attalus (sztoikus), a szónok Fabius Sextius, és a szintén filozófus Szotion, ez utóbbi keltette fel érdeklődését a pythagoreizmus iránt.

² Seneca: Erkölcsei levelek. 10,2 (a továbbiakban: Erkölcsei levelek)

³ Erkölcsei levelek 49,1

⁴ Nem tudjuk biztosan, hogy a vád megalapozott volt-e, Suetonius, a történetíró például meg sem említi életrajzában. Seneca száműzetésében több művet is írt, amelyekkel újabb információkat ad magáról, illetve a bölcsész nem igazán illő magatartásról. Nem méltányolható azonban sem a mélységes elkeseredése, sem pedig az, hogy szánalmat akart kelteni maga és sorsa iránt, illetve közbenjárást várt el saját érdekében. Anyjához írt Vigasztalásában annak fia miatti bánatát igyekezett enyhíteni, de már vegyesebb érzelmeket válthat ki az a tény, hogy Messalinához írt dicsőítést (akinek a száműzetést köszönhetette!), illetve szintén vigasztalást írt Polybioshoz testvére halála alkalmából. Polybios maga is irodalmár volt, ezenkívül Claudius legbefolyásosabb szabadosa, ezért Seneca leginkább az ő közbenjárásában bizakodott.

⁵ Joggal vetődhetett fel a kérdés, vajon miért járt közbe Agrippina, Claudius második felesége Seneca érdekében? Tacitus évkönyvei alapján ennek több oka is lehetett 1. Remélte, hogy ha Seneca Claudius ellensége, akkor neki szövetségese lesz. 2. Mint jótevő azt remélte, hogy czzel népszerűsítheti magát. 3. Ha elkötelezettjévé teszi Senecát, akkor remélhetőleg támogatni fogja őt fia (Nero) trónra juttatásában. 4. Előnyt remélt attól, hogy egy népszerű, ismert filozófus nevelje a leendő uralkodót. 5. Talán megfelelő mesternek ítélte Senecát Nero nevelésére, ugyanis a visszatérő száműzöttet ünnepelte az egész város, így ez a választás jó politikai érzékre vall.

(Nero) mellett is, tevékeny részese az állam irányításának a császár anyjával, Agrippinával, valamint a testőrparancsnokkal Burrusszal együtt.

Udvari intrikák, illetve személyes konfliktusok miatt Nero 59-ben meggyilkoltatja anyját, Agrippinát, ugyanakkor támadások keresztüztübe kerül maga Seneca is. 62-ben Burrus halála után az új *praefectus praetorio* Tigellinus lett, aki új tanácsadókat alkalmazott, és a császárt Seneca ellen hangolta. Seneca is érezte, hogy a viszonyok lényegesen megváltoztak, ezért elkerülendő a súlyosabb konfliktust önként felajánlotta a császárnak hatalmas vagyonát – amit szolgálatai fejében korábban éppen tőle kapott –, az azonban visszautasította, és színelít barátsággal elbocsátotta szolgálatából a filozófust.⁶ Seneca pontosan tudta, hogy a császár jóindulata csupán látszat, kényszerű módon visszavonult, és megpróbálta magát másképpen hasznossá tenni. A tudomány, főként a bölcsélet felé fordult, ahogyan tette azt korábban Cicero is, amikor Iulius Caesar értésére adta, hogy nem tart igényt szolgálataira.

A visszavonultságra kényszerített Seneca újból ír, ekkor készülnek a *De otio* (A visszavonultságról), a *Quaestiones naturales* (Természettudományos kérdések) című művei, valamint ekkor fogalmazza meg leveleit is. A Piso-féle összeesküvés leleplezésekor ő is vád alá került, és a császár parancsára kénytelen önkézével véget vetni életének. Haláláról a történetíró Tacitus számol be évkönyveiben.⁷

A Seneca leveleiben őszinte, közvetlen hangon kívánt szólni mindenkinek: „Véleményem vejeje ez: mondjuk ki, amit érzünk, amit kimondunk, érezzük is: legyen összhangban beszédünk életünkkel”.⁸ A levélformának feltehetően görög mintái lehettek, elsősorban a filozófus Platón és Epikuros hatását sejtethetik mögötte.

Az öngyilkosság kérdése nem idegen a filozófus Seneca számára, hiszen az elődök és példaképeit is foglalkoztatta, de személyesen ő maga is sokat töprengett az élet értelmén, a helyes és tartalmas életvitel kritériumain.

Ezen túlmenően személyesebb érintettsége is volt az élet önkézű befejezésének kérdésében, ugyanis fiatal korában őt is foglalkoztatta a gondolat. Húszéves kora körül egészségi állapota súlyosan megromlott, ahogyan erről beszámol a 78. levél elején.⁹ Gyakoriak voltak panaszai, láz, hurut, rosszullet, légzési elégtelenség kínozza, amit kezdetben nem vett komolyan. „Később azonban addig jutottam, hogy csonttá soványodva majdnem meghaltam a hurut miatt. Gyakran gondoltam öngyilkosságra, csupán igen drága apám kora tartott vissza tőle. Nem arra gondoltam, milyen hősiessen tudnék meghalni, hanem arra, hogy neki nem lenne elég ereje elviselni.” Végül akkor letett erről a szándékáról, később azonban – a sors iróniája – a zord császári parancs önkézűsége kényszerítette. A 70. levél, amelyben szinte propagálja az élet önkézű kioltását, nem sokkal a halála előtt íródott, és akkor kapta meg a végleges formáját is, azt azonban nem tudjuk, hogy a címzetthez valójában eljutott-e. Mint ahogyan ma már az sem tisztázható egyértelműen, hogy a Luciliusnak adott tanácsokat vajon saját magára is vonatkoztatta-e, sejtette-e, hogy ő maga sincs messze már ettől a végzetes, visszafordíthatatlan lépéstől. A császári üzenetet mindenesetre nagy nyugalommal fogadta, hiszen azon a véleményen volt, hogy „*Sapiens vivit, quantum debet, non quantum potest*” (A bölcs addig él, amíg élnie kell, nem pedig amíg lehet.) Mielőtt a szóban forgó levél magyar fordítását közreadnánk, előzetesen vázoljuk az öngyilkossággal kapcsolatos általános ókori felfogást.

⁶ Tacitus: Évkönyvek. 14, 52 (a továbbiakban: Tacitus)

⁷ Tacitus. 15, 60-65

⁸ Erkölcsei levelek 75, 4

⁹ Seneca Szotion hatására erősen vonzódott a pythagoreizmus tanításaihoz, olyannyira, hogy ennek befolyása alatt nem vett magához állati eredetű táplálékot. Csak erőteljes atyai közbenjárásra tett le erről a döntéséről, amikor nagyon súlyosan megbetegedett, feltehetően tüdőbajban.

Az öngyilkosságról¹⁰ elmondható, hogy éppen olyan régen van jelen az emberiség történetében, mint maga az erkölcsi romlás. Az emberi történelem korai írott forrásainak tanúsága szerint is már létező jelenség. Többek között az egyik legrégebbi, legnagyobb hatású kultúrtörténeti alkotás, a Biblia is említi (Mózes 1,9) az öngyilkosság tilalmát. A hagyományos erkölcsi rend fellazulásával, a tradicionális vallásosság hitelvesztésével párhuzamosan megsokszorozódik az öngyilkosságok száma, szinte mániává fajul. Ennek a „divathullámnak” a csúcspontja az ókori Rómában éppen Seneca korára tehető. A maga kiszolgáltatottságát, tehetetlenségét érző ember magára hagyatottan ebben az erőszakos halálnemben vélte megtalálni a kiutat vigasztalan helyzetéből. A kereszténység ugyan megpróbálta visszaszorítani az élet elleni bűncselekményeket, és ez a próbálkozása átmenetileg hatékonynak is látszott. Az azonban már vitatható, hogy a legdöntőbb érvként a világból, illetve a mennyországból való kirekesztettség kilátásba helyezésével élt.

Az öngyilkosság megítélése a korai időktől kezdve ambivalens volt: egyesek természetesen fogják fel, sőt olykor szinte kötelezőnek minősítik (például a sztoikusok), mások természetellenesnek vélik. Általánosságban az ókori görögök és rómaiak felfogásáról elmondható, hogy elismerik olyan helyzetek létezését, amikor az élet önkezű kioltása megengedhető.

A sztoikusok az öngyilkosságot az „életből való önkéntes kilépésnek” tartották, amely nem csupán megengedett, hanem olykor kötelező is, és ilyen módon erény. Ennek értelmében követőinek belső békét, függetlenséget és szabadságot ígértek. Ez a felfogás a sztoikusokat eljuttatta az élet túlzott megvetéséhez, másrészt az öngyilkosság megengedéséhez, sőt dicsőítéséhez. Számukra a test és az élet közömbös, bizonyos helyzetekben egycsenes teher, amellyel az ember önkényesen leszámolhat. Az élet szerintük olyan, mint egy lakoma, ahonnan ki-kí tetszése szerint távozhat, számukra nem az élet hosszúsága fontos, csakis a minőség. Eltérek a vélemények abban, hogy mikor kell az életet befejezni, de egyetértenek az élet megvetésében, és elfogadják a természet és az értelem szerinti cselekvés szükségességét, s ha ebben akadályt vagy megkötöttséget érznek, akkor vélekedésük szerint az életet fel kell adni. A dolog misztikumát még azzal is fokozzák, hogy szerintük az emberben lakozó istenség maga dönt a létről és nemlétről, nekünk csupán figyelniünk kell erre a belső hangra. Ezért nem kell félni a haláltól, hiszen az csupán szétfeszíti a test bilincseit, a szenvedések vége egy örökkévalóság születése és a korlátlan szabadság kezdete. A filozófus Attalus (Seneca egyik mestere) véleménye szerint csakis az az igazán szabad ember, akit a sors nem csupán kevés dologra, hanem egyáltalán semmire sem tud rákényszeríteni. Esménye az egyszerű, puritán életmód, a mindenről való lemondás, ennek szellemében természetesen hat az élettől való önkéntes megválás is. Tanítványa, Seneca hasonló véleményt fogalmaz meg, úgy látja, hogy valamennyi kemény sorscsapás idején vigasztalásunkra szolgálhat az a gondolat, hogy életünk felett magunk rendelkezünk, ily módon sérthetetlenek vagyunk. A természet bölcs rendelkezésként fogja fel, hogy az életbe csupán egyetlen befelé vezető utat adott, ugyanakkor kifelé többet. Írásaiban több helyen emleget széles kapukat, amelyek a szabadság felé vezető utat nyitják meg, vagyis az életből kifelé vezetnek. Úgy látja, hogy különösen előnyös helyzetben vannak a filozófusok, akik egyáltalán nincsenek az élethez bilincselve, addig élnek, ameddig élniük kell. Fejtegetésiben felsorolja azokat a helyzeteket, amelyekben az öngyilkosság elfogadható. Ezek a következők: időskori testi panaszok, hosszantartó, gyógyíthatatlan betegség, szegénység, félclem a méltatlan, megalázó szolgálattól. Ilyen helyzetekben az embernek mindezen felül kell emelkednie, és el kell határoznia, hogy jól fog meghalni, ezzel megmenekül a rút élet gyalázatától. Gondolatmenetében ellentmondások is feltehetőek, ugyanis ezeket a kivételes eseteket más helyen visszavonja. Máskor úgy ítéli meg,

¹⁰ Általános irodalom az öngyilkosságról: Pauly – Wissowa: Realenziklopedic. II. Bd. I. Stuttgart, 1921. Hürzel, R.: Der Selbstmord. Darmstadt, 1967. Wacke, A.: Der Selbstmord im römischen Recht und in der Rechtsentwicklung. Zeitschrift der Saviny-Stiftung für Rechtsgeschichte-Romanistische Abteilung, XC VII. 1980. 26-77. (a továbbiakban: A. Wacke)

hogy oktalanság a halálfélelem miatt öngyilkosságot elkövetni, ugyanakkor elismeri, hogy mindenkinek jogában áll a fájdalmas halál helyett a számára legelfogadhatóbbat választani (például abban az esetben, ha valaki a kivégzés előtt félelmében öngyilkos lesz!). Véleménye szerint az ember kivételes előjoga az is, hogy a halálnevet megválassza, ugyanúgy, mint például utazás előtt a kormányost vagy a hajót, vagy vásárlás előtt az otthonnak megfelelő házat. Elítéli azonban azt, hogy valaki ostoba apróságok miatt vessen el magát az életet.

Maga az öngyilkosság kifejezés későbbi képződmény (17. századi) a *suicidium*, a latin *sui cedere* tükörszava. Az újlatin *suicide*, *suicido* stb. szavaknak a klasszikus latinban nincsen megfelelője.¹¹ Használták az ókori Rómában a *mors voluntaria* kifejezést, *mortem sibi consciscere* szinonim variációt (főleg az *aedilisi* rendeletben és rabszolgákra vonatkoztatva). Használatos még öngyilkosság értelemben a *manus sibi inferre, vitam finire, se occidere, se interficere*, továbbá az elkövetés módját kiemelendő a *se praecipitare*, illetve a *vitam suspendio finire* (mélybe veti magát, illetve akasztással vet véget életének).

Ezék előrebocsátása után következnek a Seneca gondolatait összegző 70. levél saját fordításunkban, illetve Seneca utolsó szavai feleségéhez Tacitus alapján:¹² „Ami vigaszt az élet adhat, megmutattam neked, te a halál dicsőségét inkább akarod. Nem irigylem én a példát. Legyen ennek az oly bátorsággal vállalt halálnak állhatatossága mindkettőnkben egyforma, de híre több a te végednek.”

Seneca 70. levél

„*Hoc est unum, cur de vita non
possimus queri: neminem tenet*”¹³

1. Hosszú idő múltán viszont láttam a te Pompejidet.¹⁴ Ifjúkorom színterére tértem vissza: úgy tűnt számomra, hogy amit ott fiatalon átéltem, most is képcs lennék megtenni.
2. Áthajózunk életünkön Luciliusom, akárcsak a tengeren, mint Vergiliusunk mondja: „...elmaradoznak a földek és a városok”.¹⁵ Így veszítjük el ebben a rohanó tempóban először gyerekkorunkat, azután ifjúságunkat, majd mindazt, ami az ifjúkor és az öregség között, a kettő határán van, ezután öregségünk legszebb éveit; legutoljára kezd felderengeni az emberi létezés közös határa.
3. Eszeveszett örültek vagyunk, amikor azt hisszük, ez egy szirt: egy kikötő, ahová egyszer el kell mennünk, és egyáltalán nem kell tartanunk tőle, éppen úgy nem szabad panaszkodnia annak, aki korai évein belül jut el ide, mint annak, aki gyorsan hajózott. Amint te is tudod, egyik emberrel a lassú szelek játszadoznak, visszafogják, és a legszibbasztóbb szélcsendek kecsérítik, míg a másikat heves szélroham a legsebesebben célba juttatja.

¹¹ A. Wacke 41.

¹² Tacitus 15, 63. A jelzett 70. levél megjelent magyarul Barcza József fordításában (Lucius Annacus Seneca: Erkölcsei levelek. Budapest, 1906. 451 skk.), valamint Kurcz Ágnes válogatásában (Seneca erkölcsi levelek. Budapest, 1975. 177 skk.). Azonban mindkét kiadás nehezen érhető el. Az általam elkészített újabb fordítás indoka pedig az, hogy ebben a levélben minden idevágó Seneca-gondolat hangot kap, ezért a jelzett témát, illetve a kor felfogását ez a dokumentum illusztrálja a legjobban.

¹³ „Az egyetlen dolog, amit nem róhatunk fel az életnek: senkit sem tartóztat”

¹⁴ Utalás a levelek címzettjének, Luciliusnak a kedvenc városára, aki Campaniában született, Nápolyban vagy Pompejiben.

¹⁵ Vergilius: Aeneis. III. 72.

4. Gondold csak meg, ugyanez történik velünk is: egyeseket az élet igen gyorsan eljuttat oda, ahová a késlekedőknek is el kellett jutniuk, másokat viszont elgyötör és öreggá azsal. Magad is tudhatod, nem kell mindig ragaszkodni az élethez, ugyanis nem élni jó, hanem helyesen élni jó.

5. Ily módon a bölcs ember addig él, amíg élnie kell, nem pedig addig, amíg képes. Az foglalkoztatja, hogy hol, kikkel és hogyan fog élni, és mit fog tenni. Mindig az élet minősége fontos a számára, nem pedig az időtartama. Ha lelki nyugalmat sok zavaró körülmény árnyékolja be, elveti az életét; nemcsak végső kényszer hatására, hanem abban a pillanatban, amikororsa fölől kétségei támadnak, gondosan mérlegeli, nem kell-e azonnal feladnia. Nincs jelentősége számára annak, hogy saját maga idézi fel vagy elfogadja a végét, hogy előbb vagy később történik-e meg: nem fél tőle, mint valami nagy veszedelmétől, senki sem veszíthet sokat apránként.

6. Nem az a fontos, hogy előbb vagy később halunk-e meg, hanem az, hogy jól vagy rosszul; jól meghalni annyit jelent, mint elkerülni a helytelen élet veszedelmét. Ezért túlságosan elpuhultnak tartom annak a rhodoszi férfiúnak a véleményét, aki amikor a zsarnok ketrecbe záratta, és mint vadállatot tápláltatta, arra a tanácsra, hogy utasítsa el az ételt magától, így válaszolt: 'amíg él az ember, remélnie kell'.

7. Ez ugyan valóban igaz, nem kell az életet mindenáron megvásárolni. Legyen bár nagy és biztos valami, mégsem óhajtom erőtlenségem megalázó bevallásával elérni: azon töprengjek, hogy a sors azzal szemben, aki még életben van, bármit megtehet, ne inkább azt fontolgassam, hogy a sors semmit nem tehet az ellen, aki képes meghalni?

8. Olykor mégis, ámbar a bölcs tudatában van annak, hogy biztos halál fenyegeti, és kivégzése eldöntött dolog, mégsem fogja saját magán önkezdéssel beteljesíteni az ítéletet kedve szerint. A halálfélelem miatt meghalni ostobaság, el fog jönni, aki megöl, várd ki. Miért mennél elébe? Miért vállalnád magadra más kegyetlenségének a beteljesítését?

9. Vajon irigyled a hóhért, vagy kímélni akarod? Szókratésznek¹⁶ módjában állt volna inkább az ételtől való tartózkodással, mint méreg által meghalni; mégis harminc napot töltött el a börtönben, várva a halált. Nem azért, mert abban bízott, hogy még bármi megtörténhet, mintha a hosszú idő még sok reményre adott volna okot, hanem azért, hogy alávéssze magát a törvényeknek, és hogy barátainak megadja azt a végső lehetőséget, hogy utójára láthassák Szókratészt. Mi lehet annál botorabb dolog, mint megvetni a halált, ugyanakkor félni a méregtől?

10. A nagytekintélyű Scribonia¹⁷ – annak a Drusus Libonak¹⁸ a nagynénje, aki éppen annyira cgyüggyű, amennyire előkelő, aki nagyobb dolgokban reménykedett, mint bárki merészelt volna abban a korban vagy maga bármikor – egy alkalommal, amikor az ifjú a senatusból beteg, gyaloghintón hazavitette magát, nem valami népes kísérettel (mert minden követője elpártolt tőle, mintha nem vádlott, hanem máris halott lenne), tanácsot kért, vajon öngyilkos legyen-e vagy várja be a halálát, Scribonia ezt mondta neki: 'Mi örömet okoz számadra más kötelességének átvállalása?' Azonban nem sikerült meggyőznie, kezdet emelt magára, mégpedig nem ok nélkül. Három-négy nap múlva ugyanis ellenségei akaratából úgyis meg kellett volna halnia, ha még él: így másnak a feladatát teljesíti.

11. Ily módon nem lehet arról a helyzetről általánosságban véleményt nyilvánítani, hogyha külső kényszer határozta el a halált, elébe kell menni, avagy be kell-e várni; ugyanis mindkét oldal¹⁹ mellett számos érv szól. Ha például az egyik halál gyötrelmes, a másik egyszerű és

¹⁶ Szókratész perének részletes ismertetését lásd Platón: Szókratész védőbeszéde című írásában.

¹⁷ L. Scribonius Libónak, Pompeius Magnus barátjának a nőtestvére, aki később Octavianus felesége lett, ő az anyja a hírhedt Juliának.

¹⁸ Scribonius Libo Drusus: összeesküvést szervezett Tiberius császár ellen, ezért vád alá helyezték, elítélését azonban nem várta be, öngyilkos lett.

¹⁹ Utalás a senatusban szokásos szavazási módra, ahol egyik vagy a másik oldalra kellett állni, valójában így a szavazók táborra jól láthatóan elkülönült.

könnyű, miért ne választanánk az utóbbit? Ahogyan megválasztom a hajót is, ha hajózni kívánok, a házat, ahol lakni fogok, ugyanúgy a halálnemzet, ha távozni kívánok az életből.

12. Ezenkívül ahogyan a hosszabb élet nem feltétlenül jobb is, úgy a hosszantartó haldoklás viszont egyértelműen rosszabb. Egyetlen dologban sem kell oly mértékben tekintetbe venni lelki beállítottságunkat, mint éppen a halálban. Úgy távozzék, ahogyan kedve tartja, akár fegyvert, akár kötelet, akár ereken keresztül felszívódó mérget választ, hadd menjen, és törje össze szolgasága bilincseit. Életvitelét ki-ki mások tetszéséhez kénytelen igazítani, a halálát a sajátjához, a legjobb az, ami nekünk tetszik.

13. Badarság ilyeneken töprengeni: 'az egyik azt fogja mondani nem cselekedtem elég bátran, a másik szerint túlságosan meggondolatlanul, megint más szerint hősiesebb halálnem is lett volna'. Elképzelhetőnek tartod, hogy tudsz olyan döntést hozni, ami nem lesz szóbeszéd tárgya! Te csak arra ügyelj, hogy a sorsod elől minél gyorsabban ragadd el magad: különben rögtön akadnak olyanok, akik tettetted elítélik.

14. Fogsz találni olyan bölcseket is, akik azt vallják, hogy nem szabad saját életünk ellen erőszakot elkövetni, és bűnnek minősítik, hogy valaki megölje magát, szerintük be kell várni a természetrendelte halált. Aki így vélekedik, nem veszi észre, hogy elzárja a szabadság útját: semmi sincs, amit az örök törvény bölcsebben rendelt volna el, mint az, hogy számunkra egyetlen bevezető utat adott az életbe, kivezetőt azonban számosat.

15. Be kell várnom a betegség vagy az ember kegyetlenségét, amikor módom lenne kínlódások közepette távozni, és elkerülni a szerencsétlenségeket? Az egyetlen dolog, amit nem róhatunk fel az életnek: senkit nem tartóztat. Rendszerben van az emberek helyzete, ugyanis senki sem szerencsétlen, kizárólag a saját hibájából. Kedved van hozzá? Él: nincs kedved? Móddodban áll visszatérni oda, ahonnan jöttél.

16. Fejfájásodat enyhítendő gyakran vágattál magadon eret; egyetlen véna átszúrása elgondolható ahhoz, hogy a test elenyésszen. Nem szükséges hatalmas sebbel szétvágni a mellkasodat, egyetlen szike megnyitja az utat a végtelen szabadság felé, egyetlen szúrás meghozza a nyugalmat. Miért vagyunk restek és tehetetlenek? Senki nem gondol közülünk arra, hogy erről a lakhelyről valamikor távozni kell: így tartóztat minket, régi lakókat a hely kellemessége és a megszokás méltánytalanságok közepette is. Akarsz testedtől megszabadulni?

17. Akkor lakjál úgy benne, mintha költözni készülnél. Lásd be, hogy ezt a lakhelyet egyszer kénytelen leszel nélkülözni: így a kényszerű távozáskor bátrabb leszel. Hogy jutna csükkbe saját végük azoknak, akik mindent vég nélkül habzsolnak.

18. Egyetlen más kérdés sincs, amelyen annyira szükséges lenne elgondolkodni: egyebekben talán feleslegesen őrlődünk. Lelkünkben fel vagy készülvé a szegénységre: megmaradtál a gazdagságnál. Felverteztük magunkat a fájdalom megváltására: sohasem kényszerültünk erényünket próbára tenni, mivel testünk ép és egészséges. Elhatároztuk magunkban, hogy szeretteink elvesztését bátor lélekkel fogjuk elviselni: a sors életben tartott mindenkit, akit szerettünk. El fog azonban jönni ennnek a dolognak a próbáját megkövetelő nap.

19. Nem úgy van, ahogyan hiszed, hogy ti. csak a nagy embereknek volt lelkiegre ahhoz, hogy ember voltuk börtönből kitorjének. Nem szabad azt hinned, hogy erre kizárólag Cato volt képes, aki miután fegyverrel nem sikerült, pusztá kezével oltotta ki életét.²⁰ A legalacsonyabb sorsú emberek is óriási elszántsággal menekültek a biztonság felé, s mivel nem volt módjuk kényelmesen meghalni, sem pedig a halált hozó eszközt tetszésük szerint meg-

²⁰ Az ifjabb Cato, Caesar ismert ellenfele, az utolsó köztársaságpárti, nem akarta Caesarnak azt az elégteltelt megadni, hogy őt legyőzve elfogja, és megbocsásson neki, hanem öngyilkos lett, Kr. e. 47-ben. Kardjával átdöfte mellkasát, de nem halt meg rögtön. Az orvosa bekötözte a sebeit, ő azonban pusztá kezével letépte a kötéseket, és sebeit felszaggatva meghalt. Amikor Caesar Cato halálhíréről értesült, állítólag csak ennyit mondott: „Óh, Cato, irigylem téled halálotat, mint ahogyan te is irigyelted, hogy én mentsem meg az életedet!” Lásd Plutarkhosz: Párhuzamos életrajzok. Az ifjabb Cato. 70 skk., vö. még Appianos: Római polgárháborúk. II. 99.

választani, megragadták, ami a kezük ügyébe került, jóllehet az eredetileg nem volt ártalmas, s saját találékonyaságukkal fegyvert csináltak belőle.

20. A minap egy germán, amikor a vadállatviadal hajnali bemutatójára készülődtek, eltávozott szükségét végczeni – egyetlen más helyre sem mehett az őrizet nélkül – s ott felkapott egy ennek a mocskos helynek a tisztítására szánt rúdra erősitett szivacsot, s egészen betömte a torkába, s a légutak elzárásával megfojtotta magát. Ezzel gúnyt űzött a halálból. Valóban kevésbé tiszta és kevésbé illő formában: mi lehet balgább dolog, mint finnyás módon meghalni?

21. Ó bátor férfiú, aki méltó lett volna rá, hogy halálnemét megválaszthassa! Milyen elszántan használta volna ő a kardját, milyen bátran vetette volna le magát a meredek szikláról a tenger feneketlen mélységébe! Mindenben cserbenhagyva megtalálta a módját, hogyan idézze elő halálát, és a fegyvert, hogy megtudd, a meghalásban semmi más nem késleltet bennünket, mint az elhatározás. Ki-ki tetszése szerint vélekedhet ennek a végsőkéig elszánt embernek a tettéről, az viszont bizonyos, hogy a legutálatosabb halált is elébe kell helyezni a legtokéletesebb rabszolgágnak.

22. Mivel rútpéldákat kezdtem felhozni, folytatom. Mindenki igényesebb lesz önmaga iránt, látva, hogy még a leglenézettebb ember is képes megvetni a halált. A Catókat, Scipiókat és a többieket, akiknek nevét ámulattal szoktuk hallgatni, utánozhatatlanoknak tartjuk. És most be fogom bizonyítani, hogy erre a bátorságra éppen olyan számos példa akad a vadállatviadatok során, mint a polgárháborúk hadvezérei esetében.

23. Mikor nemrégiben örök kíséretében a hajnali látványosságra vittek valakit kocsin, mint-ha elnyomta volna az álmot, imbolygott és annyira lehajolt, hogy a fejét egészen a küllők közé lógatta, és addig tartotta fenn magát az ülőhelyén, amíg a küllők forgása nyakát törte: s ily módon ugyanazon kocsi révén, amely a kivégzésre vitte, menekült meg.

24. A kitörni, menekülni vágyóknak semmi sem képes útját állni: a természet megőrzi a szabadságunkat. Aki kényszerhelyzetben megteheti, keressen enyhítő kiutat. Akinak többféle lehetősége van, az válasszon, és fontolja meg, milyen módon szabadulna meg a legszívesebben. Akinak nehezen adódik alkalmuk, az éljen a legkézenfekvőbbel úgy, mintha ez volna a legjobb, legyen bár szokatlan vagy új. Senkinek nem fog hiányozni a találékonyaság a halálnemre vonatkozóan, ha megvan az elszántsága.

25. Látod, hogy még a legalávalóbb rabszolgák is mennyire elszántak lesznek a fájdalom kínzó kényszerre hatására, s a legéberebb őrésget is kijátsszák? Az igazi nagy ember az, aki nemcsak elszánja magát a halálra, hanem megtalálja hozzá a módot is. Több példát ígértem neked ugyanebben a témakörben.

26. A tengeri csatajelenet²¹ másnapján az egyik barbár a lándzsát, amit ellenfelei ellen kapott, tövig a saját torkába szúrta. 'Miért ne – úgymond – meneküljek most minden gyötrelemtől, és kerüljek el már most minden megaláztatást? Miért várjak felfegyverzetten a halálra?' Ez a rendezvény annyival emlékezetesebb volt, amennyivel tiszteletreméltóbb dolog meghalni inkább, mint gyilkolni tanulni.

27. Hogy is van ez hát? Tehát azzal az elszántsággal, amellyel elvetemült, bűnös emberek is rendelkeznek, nem rendelkeznek azok, akiket a hosszas cselekedés és minden dolgok tanító-mestere az értelem készített fel a hasonló estekre? Ez arra tanít minket, hogy a sors útjai sokféle, a vég azonban ugyanaz, nincs jelentősége, hogy honnan indul el valami, ami el fog jönni.

28. Ugyancsak a józan megfontoltság figyelmeztet bennünket arra, hogyha lehetséges, halj meg tetszésed szerint, ha erre nincsen mód, akkor úgy, ahogy tudsz, és ragadd meg a rendelkezésedre álló eszközt a saját magaddal szembeni erőszakra. Igazságtalan dolog rablásból élni, ellenben a legszebb rablott halállal meghalni.

Ég vedled!

²¹ Látványosságok címén az ókori Rómában, az erre a célra létesített hatalmas vizes medencékben tengeri csatajeleneteket is eljátszottak a közönség szórakoztatására.